राज्यातील ग्रामीण व नागरी भागात पिण्याच्या पाण्याच्या टंचाई निवारणार्थ घ्यावयाच्या उपाययोजनांबाबत.

महाराष्ट्र शासन
पाणी पुरवठा व स्वच्छता विभाग
शासन परिपत्रक क्रमांकः टंचाई २०१८/प्र.क्र. २०/पापु-१४

जी. टी. रुग्णालय संकुल, ७ वा मजला,
मंत्रालय मुंबई-०१
तारीखः १४ फेब्रुवारी, २०१८

<u>वाचा :-</u>

१) शासन निर्णय, पा.पु. व स्व. वि., क्रमांकः टंचाई ३०९९/प्र.क्र.१३/पापु-१४, दिनांक १ फेब्रुवारी, १९९९.
२) शासन निर्णय, पा.पु. व स्व. वि., क्रमांकः टंचाई २०९९/प्र.क्र.१४/पापु-१४, दिनांक २ फेब्रुवारी, १९९९.
३) शासन निर्णय, पा.पु. व स्व. वि., क्रमांकः टंचाई १०९९/प्र.क्र.१२/पापु-१४, दिनांक ३ फेब्रुवारी, १९९९.
४) शासन परिपत्रक, पा.पु. व स्व. वि., क्रमांकः टंचाई १००५/प्र.क्र.३०५/पापु-१४, दिनांक २४ जानेवारी, २००६.
५) शासन परिपत्रक, पा.पु. व स्व. वि., क्रमांकः टंचाई १००६/प्र.क्र.१०६/पापु-१४, दिनांक १६ मे, २००६.
६) शासन निर्णय, पा.पु. व स्व. वि., क्रमांकः टंचाई २००८/प्र.क्र.१४९/पापु-१४, दिनांक २१ ऑगस्ट, २००९.
७) शासन परिपत्रक, पा.पु. व स्व. वि., क्रमांकः टंचाई १०१३/प्र.क्र.८४१/पापु-१४, दिनांक ४ जानेवारी, २०१४.
८) शासन निर्णय, पा.पु. व स्व. वि., क्रमांकः टंचाई २०१४/प्र.क्र.४८/पापु-१४, दिनांक ६ मे, २०१४.

परिपत्रक :-

राज्यात बहुतांशी वर्षी अपुऱ्या पर्जन्यमानामुळे किंवा अन्य कारणांमुळे ग्रामीण/नागरी क्षेत्रात पिण्याच्या पाण्याची टंचाई निर्माण होत असते. शासनाने पिण्याच्या पाण्याच्या टंचाई निवारणार्थ ग्रामीण/नागरी क्षेत्रात घ्यावयाच्या उपाययोजनांकरिता वेळोवेळी स्थायी आदेशांद्वारे सविस्तर सूचना दिलेल्या आहेत.

महाराष्ट्र भूजल (विकास व व्यवस्थापन) अधिनियम, २००९ मधील प्रकरण ४ च्या कलम २५ नुसार जेथे जेथे पिण्याच्या पाण्याची टंचाई भासण्याची शक्यता आहे अशा क्षेत्रास वर्षाच्या कोणत्याही कालावधीत (अगदी पावसाळयातही) पाणी टंचाई क्षेत्र म्हणून घोषीत करण्याचे अधिकार जिल्हा प्रशासनाला आहेत.

महाराष्ट्र भूजल (विकास व व्यवस्थापन) अधिनियम, २००९ मधील उपरोक्त तरतूदी विचारात घेता ज्या ठिकाणी पाणी टंचाई क्षेत्र घोषीत होईल त्या ठिकाणी जिल्हाधिकाऱ्यांनी सर्वप्रथम सार्वजनिक उद्भवातील पाण्यावर संभाव्य दुष्परिणाम थांबविण्याच्या दृष्टीने प्रस्तुत अधिनियमातील तरतूदी नुसार प्रतिबंधात्मक कार्यवाही करावी. ही उपाययोजना करुनही संबंधित गावांत/वाडयांत पिण्याच्या पाण्याची टंचाई भासल्यास म्हणजेच दरडोई दर दिवशी पिण्याच्या पाण्याची उपलब्धता २० लिटर्स पेक्षा कमी झाल्यास टंचाई अंतर्गत घेण्यात येणाऱ्या उपाययोजनांमधील उपयुक्त टंचाई निवारक उपाययोजना घेण्याचे अधिकार जिल्हाधिकारी यांना आहेत.

शासनाने पिण्याच्या पाण्याच्या टंचाई निवारणार्थ ग्रामीण/नागरी क्षेत्रात द्यावयाच्या उपाययोजनांकरिता वेळोवेळी स्थायी आदेशाव्दारे सविस्तर सूचना दिलेल्या आहेत. त्या धर्तीवर राज्यातील संभाव्य पिण्याच्या पाण्याच्या टंचाईचे निवारण करण्यासाठी खालीलप्रमाणे दक्षता घेण्याबाबत/उपाययोजना राबविण्याबाबत पुन:श्च सूचना देण्यात येत आहेत.

१) बऱ्याचदा राज्यात पावसाचे प्रमाण समाधानकारक असले तरी त्याचे प्रमाण सर्वत्र समान नसते. त्यामुळे राज्यातील काही जिल्ह्यांत/भागांत पिण्याच्या पाण्याची टंचाई निर्माण होत असते. हे लक्षात घेऊन शासनाच्या संदर्भाधिन स्थायी आदेशातील सूचनांच्या अनुषंगाने टंचाई कालावधीत तत्परतेने कार्यवाही सुरु करणे अपेक्षीत आहे.

२) पाणी टंचाई निवारणार्थ उपाययोजना प्रस्तावित करताना त्या खरोखरच गरजेप्रमाणे आवश्यक आहेत काय याची खात्री करावी. टंचाई निवारण कार्यक्रमांतर्गत घेण्यात येणारी उपाययोजना मंजूर करताना ती किमान खर्चाची असल्याची दक्षता घेण्यात यावी. उपाययोजना कार्यान्वीत होण्यासाठी लागणारा वेळ व उपाययोजना कार्यान्वीत केल्यानंतर त्याव्दारे प्रत्यक्ष उन्हाळ्यात लोकांना पाणी उपलब्ध होईल किंवा कसे हे विचारात घेऊन उपाययोजना मंजूर करण्याबाबत वेळोवेळी सुचना देऊनही असे निदर्शनास आले आहे की, टंचाई कृती आराखड्यात प्रस्तावित उपाययोजनांना मे/जून महिन्यात मंजूरी दिली जाते व उपाययोजना प्रत्यक्ष कार्यान्वीत होईपर्यंत पावसाळा सुरु होतो. यासाठी टंचाई कालावधीसाठी तयार करण्यात येणाऱ्या टंचाई कृती आराखडयातील उपाययोजनांना वेळीच मंजुरी देऊन त्या प्रत्यक्षात कार्यान्वित होऊन, उन्हाळयातील टंचाईच्या काळात पिण्याचे पाणी उपलब्ध होईल याची दक्षता घेण्यात यावी.

३) संभाव्य पिण्याच्या पाण्याच्या टंचाईचे निवारण करण्याच्या दृष्टीने गावातील पिण्याच्या पाण्याच्या अस्तित्वात असलेल्या योजना नादुरुस्त झाल्या असतील तर त्या फेब्रुवारी पूर्वी दूरुस्त करुन, ग्रामस्थांस उन्हाळयात सदर योजनांपासून किमान पिण्याच्या पाण्याचा पुरवठा होईल अशी दक्षता सर्व संबंधित यंत्रणांनी घ्यावी. जेणेकरुन टंचाई निवारण कार्यक्रमाखाली आणखी अन्य तत्कालिन उपाययोजना करुन ग्रामस्थांना पाणी पुरवठा करण्याची आवश्यकता भासणार नाही.

४) **विंधण विहिरीचा कार्यक्रम :-** संभाव्य टंचाईग्रस्त गावांना नवीन विंधण विहिरी घेण्याचा पर्याय किफायतशीर ठरणार असेल तर तेथे पाणी टंचाई सुरु होण्यापूर्वी नवीन विंधण विहिरी घेता येतील असे पहावे. केवळ पाणी टंचाई कार्यक्रमांतर्गत विंधण विहिरी न घेता आमदारांच्या स्थानिक विकास कार्यक्रम व पाणी पुरवठयाच्या इतर योजनांतर्गत तरतुदींचाही पुरेपूर वापर करण्यात यावा.

५) **प्रगतीपथावरील नळ योजना शिघ्र गतीने पुर्ण करणे :-** संभाव्य पाणी टंचाईग्रस्त गावांतील ज्या नळ योजनांची पूर्वीच हाती घेतलेली कामे प्रगतीपथावर असतील व ती पूर्ण झाल्यास, चालू वर्षाच्या उन्हाळयात ग्रामस्थांना त्याचा लाभ मिळणार असेल तर अशा योजनांच्या कामांना प्राधान्य देऊन योजनांतर्गत निधीचा पुरेपूर वापर करुन त्या त्वरीत पूर्ण करण्यात याव्यात.

६) **तात्पुरत्या नळ योजना घेणे :-** टंचाई निवारण कार्यक्रमांतर्गत तात्पुरत्या पूरक नळ योजना किमान खर्चाच्या असाव्यात. तसेच सदर योजनांची अंदाजपत्रके व आराखडे मोका पाहणीवर आधारीत व प्रत्यक्ष भूस्तर तपासणी करुन वस्तुनिष्ठ तयार करावीत. तसेच पूर्वीच्या योजनेच्या साधनसामुग्रीचा योग्य तो वापर करण्यात यावा. योजना मंजूर करताना निविदा प्रक्रिया, साहित्याची उपलब्धता इ. सर्व बाबी लक्षात घेऊन योजना प्रत्यक्षात कार्यान्वित होण्यासाठी लागणारा कालावधी विचारात घेण्यात यावा. **दिनांक ३१ मार्च नंतर तातडीच्या पाणी पुरवठा योजनांना क्षेत्रीय स्तरावर मंजूरी देण्यात येऊ नये**.

शासन स्तरावर तसेच क्षेत्रीय स्तरावर मंजूर केलेल्या तात्पुरत्या पाणी पुरवठा योजनांसाठी सुरुवातीला शासनाकडून अनुज्ञेय अनुदानाच्या ५०% अनुदान उपलब्ध करुन देण्यात यावे. योजनेचे काम पूर्ण झाल्यानंतर उर्वरित ५०% अनुदानांची मागणी करताना ती संदर्भ क्र. ३ च्या शासन परिपत्रकात नमूद विवरणपत्रातच करावी. उर्वरित ५०% अनुदान शासनाच्या परवानगी शिवाय देण्यात येऊ नये.

७) **नळ योजनांची विशेष दुरुस्ती :-** नळ योजनांच्या विशेष दुरुस्तीचे प्रस्ताव हे टंचाई निवारणार्थ इतर उपाययोजना घेण्यापेक्षा व्यवहार्य ठरत असतील तरच जिल्हाधिकारी व विभागीय आयुक्त यांनी त्यांना असलेल्या वित्तीय अधिकारात मंजूर कराव्यात. सदर प्रस्ताव मंजूर करताना निविदा प्रक्रिया, साहित्याची उपलब्धता इ. सर्व बाबी लक्षात घेऊन योजना प्रत्यक्षात कार्यान्वित होण्यासाठी लागणारा कालावधी विचारात घेण्यात यावा. **दिनांक ३१ मार्च नंतर नळ योजनेतील विशेष दुरुस्त्यांना क्षेत्रिय स्तरावर मान्यता देण्यात येऊ नये.**

८) **विहिरी खोल करणे व गाळ काढणे :-** विहिरीची खोली आवश्यकतेपेक्षा कमी असल्यास स्त्रोताची क्षमता कमी होते म्हणून बऱ्याच वेळा नवीन स्त्रोत निर्माण करुन दयावा लागतो. नवीन स्त्रोत निर्माण करण्यापेक्षा उपलब्ध स्त्रोत पूर्णत: विकसित करणे आर्थिक दृष्टया किफायतशीर होईल. तसेच विहिरीची खोली वाढविल्याने पाण्याची आवक वाढून पाण्याच्या टंचाईची तिव्रता कमी होऊ शकेल. याबाबी विचारात घेऊन विहिरी खोल करणे कार्यक्रम प्राधान्याने राबविण्यात यावा.

९) **टँकर/बैलगाडी द्वारे पाणी पुरवठा करणे :-** आकस्मिक उपाययोजनांव्दारे पिण्याच्या पाण्याचा पुरवठा करणे शक्य नसल्यास टँकर/बैलगाडीने पाणी पुरवठा करणे ही एक खर्चिक बाब असल्याने ती उपाययोजना अपरिहार्य परिस्थितीतच मंजूर व्हावी. शासकीय टँकर/वाहने अपुरे पडतील अशा वेळीच खाजगी टँकरने पाणी पुरवठा करण्यास मंजूरी द्यावी. पिण्याच्या पाण्याच्या तीव्र टंचाईच्या काळात टँकरने पाणी पुरवठा करणे ही योजना अधिक कार्यक्षमरित्या राबविली जावी व तक्रारीस वाव राहू नये या दृष्टीकोनातून संदर्भीय शासन परिपत्रक क्रमांक ४ अन्वये दिलेल्या मार्गदर्शक सूचनांची काटेकोरपणे अंमलबजावणी करण्यात यावी.

अ) गावासाठी टँकर मंजूरीचे प्रस्ताव तहसिलदार, उपविभागीय कार्यालय व जिल्हाधिकारी कार्यालय यांच्या स्तरावर चार दिवसांपेक्षा जास्त काळ प्रलंबित ठेवू नयेत. या प्रकरणी जिल्हाधिकाऱ्यांनी तात्काळ निर्णय घेणे आवश्यक आहे.

ब) शासनाच्या असे निदर्शनास आले आहे की, टँकरच्या निविदा प्रक्रिया, टँकरच्या खेपा याबाबतचे नियंत्रण क्षेत्रीय स्तरावरुन ठेवले जात नसल्याने, टँकरने पाणी पुरवठा करण्यासंदर्भात अनेक तक्रारी प्राप्त होत असतात. तसेच टंचाई कालावधीत गावामध्ये टँकर्स आल्यास टँकरच्या दिशेने लोकांची झुंबड उडते व त्यातून तणाव निर्माण होतो. काही वेळा अपघात होऊन लोक मृत्यू देखील पावतात. त्यामुळे ज्या गावामध्ये पाणी पुरवठा करण्यात येणार आहे, त्या ठिकाणी सर्व नागरिकांना टँकर पोहोचण्यापूर्वी सूचना देण्यात याव्यात. सूचना देण्यासाठी दूरध्वनी, एसएमएस अथवा अन्य सोईच्या पर्यायांचा विचार करण्यात यावा. संबंधित गावातील नागरिकांना पाणी उपलब्ध होण्यासाठी त्या गावामध्ये जेवढी पाण्याची आवश्यकता आहे, तेवढेच पाणी टँकरद्वारे पुरविण्याच्या दृष्टीने योग्य ते नियोजन करावे. जेणेकरुन तेथील नागरिकांना योग्य पाणी पुरवठा होऊन अनुचित प्रकार घडणार नाही, याची कृपया दक्षता घ्यावी.

क) शासनाच्या असेही निदर्शनास आले आहे की, टँकरच्या फे-या नियोजीत वेळापत्रकाप्रमाणे निर्धारीत वेळेत होत नाहीत. टँकरच्या बनावट फे-या दाखवून देयके अदा करण्यात येतात. **असे गैरप्रकार टाळण्याच्या दृष्टीने टँकर्सवर जी पी एस प्रणालीचा वापर अनिवार्य करण्यात आलेला आहे. सदर प्रणाली बसविणे, त्याची देखभाल दुरुस्ती याबाबीचा सर्व खर्च संबंधित टँकर वाहतूक धारकाने करण्याबाबतची अट टँकर्स वाहतूक धारकांसोबत करण्यात येणाऱ्या करारनाम्यात नमूद करावी. पाणी पुरवठा करणाऱ्या टँकरवर GPS प्रणाली बसविल्यानंतर GPS प्रणालीवर ज्या टँकरची नोंद होईल त्याच फेऱ्या देयकाकरिता अनुज्ञेय होतील. ज्या पाणी पुरवठा करणाऱ्या टँकरवर GPS प्रणाली नसेल किंवा GPS प्रणाली असूनही त्या बंद असल्याकारणाने टँकर वाहतूक धारकाने टँकरच्या फेऱ्या झाल्याचा दावा केला असल्यास अशा फेऱ्या बनावट ठरतील. त्यांची देयके अदा करण्यात येऊ नये.**

१०) अ) विहित आर्थिक व भौतिक निकषात न बसणाऱ्या तात्पुरत्या पूरक नळ योजनांचे व नळ योजनांच्या विशेष दुरुस्तीचे प्रस्ताव हे टंचाई निवारणार्थ इतर उपाय योजना

घेण्यापेक्षा व्यवहार्य ठरत असतील तरच योग्य शिफारशींसह शासन स्तरावर विशेष बाब म्हणून मंजूरीसाठी तातडीने सादर करावेत. याबाबत असे निदर्शनास आले आहे की, जिल्हा परिषद स्तरावरुन जिल्हाधिकारी व विभागीय आयुक्तांमार्फत प्रस्ताव शासनाकडे प्राप्त होण्यास २-३ महिन्याचा कालावधी लागतो. परिणामी योजना प्रत्यक्षात वेळीच कार्यान्वित न झाल्याने पाणी टंचाई निवारणार्थ उपाययोजना घेण्याचा हेतू सफल होत नाही. पाणी टंचाई ही अत्यंत संवेदनशील बाब असल्याने, प्राप्त प्रस्ताव कोणत्याही स्तरावर आठ दिवसापेक्षा जास्त दिवस प्रलंबित राहणार नाहीत, याची दक्षता संबंधित कार्यालयांनी घ्यावी.

ब) तात्पुरत्या पूरक नळ योजना व नळ योजनांच्या विशेष दुरुस्तीच्या योजनांना शासन स्तरावरुन सुध्दा विशेष बाब म्हणून दिनांक १५ एप्रिल नंतर मंजूरी देण्यात येणार नाही. जेणेकरुन एक महिन्याच्या आत कामे पूर्ण होऊन प्रत्यक्ष उन्हाळयात योजनांचा लाभ जनतेला मिळू शकेल.

११) पाणी टंचाई निवारण कार्यक्रमांतर्गत घेतलेल्या उपाययोजनांवरील खर्च भागविण्यासाठी केंद्र शासनाच्या नैसर्गिक आपत्ती निवारण सहाय्यामधून निधी प्राप्त होत असतो. **सदर निधीतून प्रत्यक्ष खर्च केलेल्या निधीची उपाययोजनानिहाय व जिल्हानिहाय माहिती दरमहा तसेच वेळोवळी शासनास सादर करणे आवश्यक आहे. प्राप्त निधी, प्रत्यक्ष झालेला खर्च, शिल्लक निधी इत्यादी बाबतची माहिती व उपयोगीता प्रमाणपत्रे सादर केल्याशिवाय पुढील निधी वितरीत केला जाणार नाही याची नोंद घ्यावी.** सदर बाब विचारात घेऊन उपलब्ध करुन दिलेल्या शासकीय निधीचा योग्य विनियोग करुन उपयोगीता प्रमाणपत्रे शासनास तात्काळ सादर करण्याची तसेच निधीचा गैरवापर होणार नाही याबाबत क्षेत्रीय अधिका-यांनी दक्षता घ्यावी.

अ) आर्थिक वर्षात वाटप करण्यात आलेल्या निधीची त्या वर्षीच्या दिनांक ३१ मार्च पर्यंत घेण्यात येणाऱ्या टंचाई उपाययोजनांसाठी आवश्यकता नसल्यास शिल्लक निधी विहित वेळेत शासनाकडे समर्पित करण्यात यावा. सदर निधी पुढील आर्थिक वर्षी घेण्यात येणाऱ्या उपाययोजनेच्या खर्चासाठी शिल्लक ठेवण्यात येऊ नये. असे करणे ही एक आर्थिक अनियमितता आहे.

ब) **रक्कम वेळेवर अदा करणे** :- शासनाकडून अनुदान उपलब्ध झालेले असताना केलेल्या कामाची देयके, प्राप्त झाल्यापासून एक महिन्याच्या आत कोणत्याही परिस्थितीत अदा करता येईल याकडे विशेष लक्ष दयावे.

१२) तक्रारीचे **निवारण** :- जनतेकडून येणा-या पाणी टंचाईच्या तक्रारींची तत्परतेने नोंद घेऊन उपाययोजना करण्यात याव्यात. पाणी टंचाई निवारण कार्यक्रम राबविण्यात कसूर झाल्यास लोकप्रतिनिधीकडून व वृत्तपत्रातून मोठया प्रमाणात तक्रारी मांडल्या जातात. ही वस्तूस्थिती विचारात घेऊन अशा तक्रारींना वाव राहू नये म्हणून वरील प्रमाणे तातडीने कार्यवाही करावी.

सदर शासन परिपत्रक महाराष्ट्र शासनाच्या www.maharashtra.gov.in या संकेतस्थळावर उपलब्ध करण्यात आला असून त्याचा संकेताक २०१८०२१४१३४४०४२४२८ असा आहे. हे परिपत्रक डिजीटल स्वाक्षरीने साक्षांकित करुन काढण्यात येत आहे.

महाराष्ट्राचे राज्यपाल यांच्या आदेशानुसार व नावाने.

Sham Lal Goyal

Digitally signed by Sham Lal Goyal
DN: c=IN, o=Government Of Maharashtra, ou=General Administration, postalCode=400032, st=Maharashtra, 2.5.4.20=fef8a156550c1999143688f755340a6b9d3ad380fcde16709e4e63210467e734, serialNumber=19d0cb2b5b2018974e0c848afbd781451d1c4c0d347d2a12395c8dffac4670f9, cn=Sham Lal Goyal
Date: 2018.02.14 15:00:51 +05'30'

(शाम लाल गोयल)
अपर मुख्य सचिव, महाराष्ट्र शासन

प्रत,

१. मा. अध्यक्ष, विधानसभा/मा. सभापती, विधान परिषद, विधानभवन, मुंबई.
२. मा. विरोधी पक्षनेता विधानसभा/विधान परिषद, विधानभवन, मुंबई.
३. सर्व विधान सभा सदस्य/विधान परिषद सदस्य, विधानभवन, मुंबई.
४. मा. राज्यपाल यांचे सचिव.
५. मा. मुख्यमंत्री यांचे अपर मुख्य सचिव.
६. सर्व मंत्री/राज्यमंत्री यांचे खाजगी सचिव.
७. मुख्य सचिव, महाराष्ट्र शासन, मंत्रालय, मुंबई-३२.
८. अपर मुख्य सचिव/प्रधान सचिव, वित्त विभाग/नियोजन विभाग व सचिव, ग्रामविकास विभाग, मंत्रालय, मुंबई.
९. अपर मुख्य सचिव, महसूल व वनविभाग (मदत व पुर्नवसन), मंत्रालय, मुंबई-३२.
१०. सदस्य सचिव, महाराष्ट्र जीवन प्राधिकरण, मुंबई.
११. विभागीय आयुक्त, (सर्व).
१२. जिल्हाधिकारी (सर्व).
१३. संचालक, भुजल सर्वेक्षण आणि विकास यंत्रणा, पुणे.
१४. जिल्हा परिषदांचे मुख्य कार्यकारी अधिकारी, (सर्व).
१५. कार्यकारी अभियंता (सर्व) ग्रामीण पाणी पुरवठा /जिल्हा परिषद.
१६. निवड नस्ती (पापु-१४).